

ANTICA MENAC

Razred za filološke znanosti
Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
Trg Nikole Šubića Zrinskog, HR-10000 Zagreb

RIMA U FRAZELOGIJI HRVATSKIH NARJEČJA

U radu¹ se proučava upotreba rime na odabranim primjerima frazema iz govora štokavskoga, čakavskoga i kajkavskoga narječja. Rima može biti stalna sastavnica frazema, povremeni dodatak ili jedna od njegovih varijanta. Variranje može biti unutarfrazemsko i međudijalektno. Rimu nalazimo na svim vrstama naglašenih riječi, koje broje od jednog do četiri-pet slogova. Pojednostavljeno za ovu priliku, rima može biti *prava*, kad od naglašenog samoglasnika do kraja riječi ima iste glasove u istom redoslijedu, ali ne obavezno s istim naglaskom; u radu se navode i analiziraju elementi koji *nepravu* rimu razlikuju od prave.

U frazeologiji općenito, a tako i u hrvatskoj, povremeno se pojavljuje rima. Ona na svoj način pomaže da se ti čvrsti skupovi riječi bolje zapamte, nudi im dodatna značenja i stilističke vrijednosti, ponekad ih povezuje i s novim područjima, često ih oboji lokalnim bojama i specifičnim humorom.

Tu pojavu i razne njezine osobitosti nalazimo u hrvatskim narječjima i u standardnom jeziku, pri čemu se opažaju razni međusobni utjecaji i posuđivanja. U ovom ćemo se radu pozabaviti nekim aspektima rime u hrvatskoj dijalektnoj frazeologiji.

Frazemi po sastavu

Sve sveze riječi, među njima i frazemi, nastaju tako da se pojedine riječi povezuju na razne načine i stvaraju nove jedinice. U svezama neovisnoga tipa, nastalim uporabom neovisnih veznika, naći ćemo i dijalektne frazeme s rimom **as i bas** (Kž), **ni lovna ni tovna** (Št), **ni ot srca ni ot prca** (Đ), **po a po** (Spl), **ol tamo ol vamo** (Spl), **milom ili silom** (Kž) i dr.

¹ Rad je napisan u okviru projekta *Primjena frazeološke teorije u frazeografiji* (br. 4054), koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

U svezama ovisnoga tipa nalazimo kongruenciju (sročnost), kad se glavna i sporedna riječ podudaraju u gramatičkim kategorijama, npr., opet s rimom, **retki petki** (Đ), **za babino brašno** zatim rekciju, kad glavna riječ određuje oblik ovisne riječi, pa je glagol glavna riječ u glagolskoj rekciji, npr. <mrke> **obisit brke** (Št); imenica je glavna riječ u imeničkoj rekciji, npr. **oko sokolovo**, a pridjev – glavna riječ u pridjevskoj rekciji, npr. **gladan ića, žedan pića** (Št).

Po obliku u kojem se pojavljuju, frazemi se u hrvatskoj frazeologiji obično dijele na fonetske riječi, sveze riječi i rečenice. U njihov sastav ulaze, ali se proučavaju i posebno, poredbeni frazemi. Od nabrojanih se tipova ovdje nećemo baviti fonetskim riječima, jer se one sastoje od samo jedne samostalne i jedne, rijetko dviju nesamostalnih riječi, pa se u takvom jednoakcenatskom sklopu ne pojavljuje rima.

Od frazema sveza riječi već smo poneke spomenuli govoreći o kongruenciji i rekciji, a još ćemo ih u daljnjem tekstu susretati kao najčešće tipove frazema.

Frazemi rečenice imaju oblik i rečenične dijelove kao i ostale rečenice i jednako mogu biti proste, složene i dijelovi složenih, a mogu se uklopiti u drugu rečenicu ili rabiti kao samostalne jedinice. Iz hrvatskih dijalekata navodimo nekoliko takvih, koji sadržavaju i rimu:

i maška je kraja gledala pa ga se nije bojala (Št), **jedi gude dok je bude** (Št), **kad na vrbi zasvrbi** (Št), **kam ja z jokom, tam on skokom** (Kž), **ko koga šiša** <kad nije iz Omiša> (Št), **ne bi ni oriya komu iz ruke ija** (Spl), **ne grien ni u bikariju ni u peškariju** (Vrb), **nisu ti mrovi navukli, nego zubi natukli** (Vrb), **puno je pitalovih, a malo dovalovih** (Vrb), **sveta Klara šiva pa para** (Kž), **trla baba lan** <da joj prođe dan> (Št), **zišlo delo na videlo** (Kž).

Poredbenim se frazemima izriče neka usporedba. Ponekad se pritom ukazuje na izvor poredbe, a ponekad takvoga podatka nema. Primjeri s rimom: **glup (tup) kak stup** (Kž), **jaki ko pile kad kaki** (Št), **jeden kak nijeden** (Đ), **ka da je s Marsa pâ** (Spl), **lipa ka maška slipa** (Spl), **sama ko grana okresana** (Št), **stala koga cika ka ubodenika** (Št), **stamen ka kamen** (Št).

Varijante u rimovanim frazemima

Rimu u frazemu možemo susresti kao stalnu sastavnicu frazema, ili kao povremeni, privremeni dodatak, ili kao jednu od njegovih varijanata.

Varijanta može pritom biti unutarfrazemska i unutar-dijalektna ili međufrazemska i međudijalektna, a samo variranje može biti stalno i povremeno, potpuno i djelomično. Na primjer, u frazemu **bogu iza nogu** iz standardnog hrvatskog, gdje se nosilac rime **iza nogu** javlja kao varijanta nerimovanog **iza**

leđa (tu je riječ o međufrazemskom variranju); u govorima nalazimo za to različita rješenja, npr. **bogu iza leđa (nogu, tregera)** (Št), gdje je riječ o međudijalektnom variranju; djelomično je variranje u primjeru **bogu iza nog** (Spl), gdje ista imenica (noga) dolazi u drugom obliku, pa ovdje i ne donosi rimu, kao ni u **bogu iza nog (leđa)** (Kž).

Rimu nalazimo na svim vrstama naglašenih riječi koje broje od jednog do četiri-pet slogova.

Jednosložna rima:

as i **bas**² (Kž), **avizôn**, napol **škapulôn** (Vrb), dobar je **strâ** komu ga je bog **dâ** (Stud), **dat znat** (Spl), mali **tić** – veliki **krič** (Vrb), ne reći ni **be** ni **me** (Kž), ni **ćuš** ni **buš** (Vrb), nije **kriv** što je **živ** (Spl), nikem **rat**, a nikem **brat** (Vrb), **s pleč f peč** (Đ), **slast** i **last** (Kž), **sto na sto** (Šim), zvuna **huj**, znutra **fuj** (Kž).

Dvosložna rima:

ćurke na debele **furke** (Đ), i **jare** i **pare** (Spl), iti po **svetu** kak čela po **cvetu** (Kž), izvanka **gladac**, a iznutra **jadac** (Stud), ka **tuga** bez svoga **druga** (Št), **koga boga?** (Št), kud **koji**, mili **moji** (Stud), makar z **joka** ili z **boka** (Kž), ne bi **bogu dâ nogu** (Št), ni **strvi** ni **krvi** (Št), ni **šušta** ni **gušta** (Vrb), ni u **peti** ni u **pameti** (Spl), saka **hiža** ima <svega> **križa** (Kž), **sramota** i **špota** (Đ), sve **lazieće** i **plazieće** (Vrb).

Trosložna rima:

golotinja i **bosotinja** (Stud), **tandara-mandara** (Stud), puno je **pitalovih**, malo **davalovih** (Vrb), **rukamima** i **nogamima** (Vrb), veće vridi **pratika** nego **gramatika** (Vrb).

Četverosložna rima:

jašćerica **bašćerica** (Vrb), **jašćerica** **prašćerica** (Šim), **jašćerica** **gušćerica** (Spl).

Rjeđi je slučaj da rima obuhvaća tri, a ne samo dvije riječi:

ista roba u **lužinu**, u **družinu** i u **kužinu** (Št), neće **Mara bakalara**, nego crni **kalamara** (Spl), **ode rode** u **jagode** (Št), u **masti**, **slasti** i **lasti** (Št).

² Ovdje ne podebljavamo cijeli frazem, nego samo riječi s rimom.

Međudijalektne razlike odgovarajućih frazema

U raznim se govorima mogu naći frazemi bliskog značenja i strukture, ali s različitim osobinama koje te govore karakteriziraju. Tako nalazimo međudijalektne varijante istoga značenja. Jedne sadržavaju rimu, npr. **iz te kože se ne može** (Spl); **od riči do riči** (Spl), **od reči do reči** (Kž); **tit ovce i novce** (Spl), **šteti ofce i nofce** (Kž); **trbuhom za kruhom** (Kž), **trbuvon za krvon** (Stud); **jiće i piće** (Šim) - **u piću i jiću** (Spl) – **u ilu i pilu** (Stud); **zide delo na videlo** (Kž), **izać će dilo na vidilo** (Št); **petkon i svetkon** (Stud), **ni petka ni svetka (sveca)** (Št), **ni petkon ni svecon** (Spl), **retki petki** (Đ), **svetek i petek** (Đ).

Druge varijante ne sadržavaju rimu, npr. **iz ove (te) kože ne moš <izać, uteć>** (Št), **iz ovie kože se ne more** (Vrb), **z te kože nikam <vun>** (Kž); **u jelu i piću** (Stud).

Jedne od varijanata pojedinih dijelova takvih frazema (npr. *ne možeš, ne moreš, ne mereš, ne moš*) vezane su isključivo za određene govore, a druge su varijante zajedničke gotovo svim ili većem broju govora (*lagati i mazati, lažeš i mažeš, lagao i mazao, laži i maži*). Frazemi sa sastavnicom *petak* dosta su frekventni u raznim govorima pa susrećemo primjere s rimom i bez nje: **petkon i svetkon** (Stud), **ni petka ni svetka (sveca)** (Št), **ni petkon ni svecon** (Spl), **retki petki** (Đ), **svetek i petek** (Đ), **u ritke petke** (Št).

Prave i neprave rime

Prava rima točno je određena: od naglašenoga samoglasnika do kraja riječi dopuštaju se samo isti glasovi u istom redoslijedu. Primjeri koje smo dosad navodili imaju ponajviše taj tip rime. Međutim, odstupanja od nje vrlo su česta, osobito u vezi s izborom i brojem glasova, pa nalazimo ovakve tipove neprave rime, koje se više ili manje razlikuju od prave, ali nastoje pomoći da se ostvari ritam ili zvučnost, što je korisno za bolje upamćivanje.

Dijelovi rime podudaraju se tek poslije naglašenog sloga:

bestraga i dovraga (Št), crknit puknit (Spl), crkni pukni (Št), crka puka (Stud), dužan kučku i mačku (Št), na jedno uvo ušlo, na drugo izašlo (Spl), ne zna desnica šta čini livica (Spl), uzdra-mazdra (Đ), volit krepat nego kopat (Št).

Naglasak je na istom slogu, a suglasnici su (rijetko i samoglasnici) različiti:

dok si gori da si doli (Št), dok si tamo da si vamo (Št), i gol i bos (Đ), izvodit bisne gliste (Št), kom obojci, kom opanci (Št), ni traga ni glasa (Št), nit govorit nit romonit (Št), Sodoma i Gomora (Spl), sve u redu ka u Beću (Št).

U tom se tipu pojavljuje i nejednak broj glasova (češće suglasnika):

doć će **maca** na **vratanca** (Stud), dok je **svita** i **vika** (Vrb), fali **pet** da bude **šest** (Spl), ni **diteta** ni **pipleta** (Št), s **neba** pa u **rebra** (Št), u **mladin danin** (Št), vidi se **kozi** na **rozin** (Spl), **zašto?** za babino **brašno** (Št).

Jedan dio rime obuhvaća cijelu riječ, a drugi samo dio riječi:

oko sokolovo (Št), **fin** ka iz **Finske** (Št).

Rimu zamjenjuje ponavljanje iste riječi:

jeno te **jeno** (Đ), kak **bu, bu** (Kž), kaj **košta, košta** (Đ), kak **je, je** (Đ), kud **puklo** da **puklo** (Spl), **marvicu** po **marvicu** (Vrb), **mic** po **mic** (Stud), **nikad** ne reci **nikad** (Spl), **sto** na **sto** (Šim), **svet** kak **svet** (Đ), vrotit **zlo** za **zlo** (Vrb). Ponovljena riječ može uza se imati oznaku pojačanog značenja: **bogat** i **pribogat** (Vrb), **cil cilcat** (Spl), **dosta** i **priko dosta** (Spl), **kuntenat** i **štrakuntenat** (Vrb), **plotit** i **priplotit** (Vrb), **pun puncat** (Stud), **sam samcat** (Spl).

Oko nekih frazema stvara se, sa sličnim ili različitim sastavnicama, veći broj sinonima, koji zbog česte uporabe, sličnih sastavnica i njihova poretka postaju čvrstim frazeološkim vezama. Tako nalazimo sinonime sa značenjem 'čitav dan': **od jutra do mraka** (Spl), **od jutra do noći** (Spl), **od jutra do sutra** (Spl), **od videla do videla** (Đ), **od zore do mraka** (Kž).

Bogata je i sinonimija oko značenja 'drugačije, suprotno': **ja šumom, ti dru-mom** (Kž), **kuo u kupe, kuo u špode** (Vrb), **ja u špade, ti u bate** (Št), **jedan vozi, drugi šija** (Šim) i mnoge druge.

Kod nekih je sveza već odavno učvršćena povezanost na bazi srodnosti ili suprotnosti sastavnica pa nalazimo, ne samo u našim govorima nego i u drugim bližim i daljim jezicima, slične frazeme, koji odražavaju razne vidove iskustva. Pritom se ponegdje pojavljuje rima, prava i nepravna različitih tipova, i na svoj specifičan način pojačava čvrstinu i upamtljivost frazema, nudi im dodatna značenja i stilističke vrijednosti. Teško je, mislim i nemoguće, zaključiti, u kojim je slučajevima rima dodana postojećem frazemu, a u kojima je zanimljiva sveza riječi uobličena prema poznatoj rimi ili, bez rime, prema ritmu koji se pamti... Takvi su procesi i sada u tijeku, možemo reći da se odvijaju pred našim očima, da u njima i sami sudjelujemo i da nismo prema njima ravnodušni.

Izvori i literatura

- BABIĆ, IVAN 2008. *Studenački rječnik*. Studenci: Župni ured Studenci.
- FINK ARSOVSKI, ŽELJKA i sur. 2006. *Hrvatsko-slavenski rječnik*. Zagreb: Knjižgra.
- MARAS, MATE 1994. *Rimarij. Srokovni rječnik hrvatskoga jezika*. Velika Gorica: Narodno sveučilište i galerija "Kordić".
- MARESIĆ, JELA – MIRA MENAC-MIHALIĆ 2008. *Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- MARESIĆ, JELA – VLADIMIR MIHOLEK 2011. *Opis i rječnik đurđevčkoga govora*. Đurđevac: Gradska knjižnica Đurđevac.
- MATEŠIĆ, JOSIP 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- MATKOVIĆ, DINKO 2004. *Rječnik frazema i poslovice govora Vrboske na otoku Hvaru*. Jelsa: Ogranak Matice Hrvatske.
- MENAC, ANTICA 2007. *Hrvatska frazeologija*. Zagreb: Knjižgra.
- MENAC, ANTICA – ŽELJKA FINK ARSOVSKI – RADOMIR VENTURIN 2003. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- MENAC, ANTICA – ŽELJKA FINK ARSOVSKI – RADOMIR VENTURIN 2014. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- MENAC-MIHALIĆ, MIRA 2005. *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj. S rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema*. Zagreb: Školska knjiga – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- MENAC-MIHALIĆ, MIRA – ANTICA MENAC 2011. *Frazeologija splitskoga govora s rječnicima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- ŠIMUNOVIĆ, PETAR 2006. *Rječnik bračkih čakavskih govora*. Supetar: Brevijar.

Kratice

- Đ – govor Đurđevca (Maresić, Miholek 2011)
- Kž – križevačko-podravski kajkavski govori (Maresić, Menac-Mihalić 2008)
- Spl – govor Splita (Menac-Mihalić, Menac 2011)
- Stud – govor Studenaca (Babić 2008)
- Šim – govori bračkih čakavskih govora (Šimunović 2006)
- Št – novoštokavski ikavski govori (Menac-Mihalić 2005)
- Vrb – govor Vrboske (Matković 2004)

Рифма в фразеологии хорватских диалектов

Резюме

В работе изучается употребление рифмы в фразеологизмах штокавского, чакавского и кайкавского диалектов хорватского языка. Рифма может быть постоянной составной частью фразеологизма или одним из его вариантов. Варьирование бывает внутрифразовым и междиалектным, а встречается во всех типах ударяемых слов.

Говоря в коротких словах для данного случая, рифма бывает настоящей, когда от ударного гласного и до конца слова числятся одни и те же звуки в одном и том же порядке, но не обязательно с одинаковым ударением; ненастоящая рифма различается от нее разными элементами, которые в статье наводятся и анализируются.

Ključne riječi: hrvatski govori, frazeologija, prava rima, nepravna rima

Ключевые слова: говоры хорватского языка, фразеология, настоящая рифма, ненастоящая рифма

